

# ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА

БАРИЛО А.В.

## ВИХОВАННЯ ЧУЙНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

У сучасних умовах, коли українське суспільство прагне стати громадянським, перед різними соціальними інститутами (насамперед, школою та сім'єю) постає нагальне завдання – виховання гуманної, високоморальної особистості. Проте кризові явища (зниження матеріального добробуту, втрата авторитету моральних цінностей) спричинили зміни в духовному житті нації, а саме: трансформацію життєвих цінностей, норм, традицій, деформацію правил поведінки.

Дедалі частішими стають прояви байдужості, нечутливості до почуттів, навіть горя інших; переважають егоїстичні мотиви вчинків. Для вирішення цієї суперечності важливим видається виховання в молодого покоління такої гуманної якості, як чуйність.

Проблема виховання гуманних цінностей, моральних якостей дітей завжди була в центрі уваги дослідників. Значний внесок у розвиток цього питання внесли І. Ващенко, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.

Теоретичні засади проблеми морального виховання відображені в працях психологів і педагогів І. Беґа, Л. Виготського, Г. Жирської, І. Кона, О. Леві, А. Реґи та ін.

Виховання дітей в різних соціальних інститутах, зокрема сім'ї, досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Ю. Альошина, Т. Кравченко, Л. Повалій, О. Хромова, Б. Заззо, Р. Перрон та ін.

Розвиток моральних почуттів у дошкільній педагогіці та психології здійснювали О. Кононко, В. Котирло, Л. Стрелкова. Формування базових моральних цінностей молодших школярів відображено в науковому доробку В. Киричок. Виховання емпатійних якостей в особистості висвітлено в працях І. Коган, О. Докукіної та ін. Окремі аспекти формування морально-етичних якостей знайшли своє відображення у наукових працях, присвячених підлітковому віку (В. Кротенко, А. Сичевський). Розвиток чуйності в ранньому юнацькому віці дослідила Г. Свідерська.

Однак проблема виховання чуйності в дітей молодшого шкільного віку практично не розроблена, що актуалізує її вивчення.

**Мета статті** полягає в уточненні поняття “чуйність дітей молодшого шкільного віку” на основі аналізу наукової літератури.

Для розуміння сутності поняття “чуйність” необхідно проаналізувати довідкову літературу. Тлумачний словник дає два визначення поняття

“чуйний”: “1) сприйнятливий, здатний швидко і повно сприймати все за допомогою органів чуття; 2) уважний і сердечний у ставленні до людей” [11, с. 930]. Безперечно, у роботі ми будемо послуговуватись другим поясненням.

У філософській науці розглядалися лише дотичні до чуйності поняття: співчуття, співпереживання, співстраждання, жалість, співрадість тощо, тобто емпатійні прояви.

Ця проблема знайшла відображення в етиці. За словником з етики, “чуйність – це моральна якість, що характеризує ставлення людини до навоколишніх людей. Передбачає піклування про потреби та бажання людей; уважне ставлення до їхніх інтересів, проблем, які їх хвилюють, думок і почуттів; розуміння мотивів, якими керуються люди у своїй поведінці; тактовне ставлення до самолюбства, гордості та почуття власної гідності інших людей, чемне ставлення до всіх” [9, с. 402]. Це визначення занадто широке, адже це особистісне утворення не завжди включає в себе розуміння мотивів інших людей.

Як етичну категорію чуйність розглядали В. Добриніна, Ю. Смоленцев. Звертаючись до визначення її сутності, дослідники наголошували на її соціальній природі. Адже чуйність виникає з практики безпосередніх відносин між людьми. У її змісті традиційно відображаються моральні норми, пов’язані з добровільними взаємними обов’язками як у суспільній, так і в особистій життєдіяльності людей; чуйність постає регулятором моральних відносин, що розглядається як основна функція цього утворення [4].

У сучасній психології існує думка, згідно з якою емоційна чутливість індивіда впливає на його сприйняття емоціогенної ситуації й реакцію на неї. Емоційна чутливість зумовлює сенситивність психіки до сприймання емоційного стану іншого, тобто передусе чуйності.

Чуйність Е. Фром відносив до позитивного аспекту змішаних продуктивної й рецептивної орієнтацій (непродуктивного типу характеру), хоча суть її не розкривав, але навів негативний аспект цієї моральної якості – сентиментальність. На переконання психолога, людина сама є законодавцем і виконавцем норм поведінки, їхнім формальним джерелом або регулятивною силою, і їхнім змістом. Усі люди однаково потребують допомоги й залежать одне від одного. Тому необхідною умовою розвитку особистості є солідарність і взаємодопомога, які починаються зі здатності вслухатися до себе як передумови вміння слухати інших [12, с. 32, 118, 123, 130].

Він переконував, що егоїст не здатний любити не тільки інших людей, але навіть себе, тобто фактично ненавидить себе. Відсутність піклування й чуйності до себе, до своєї особистості (один з доказів відсутності продуктивності) породжує в такої людини почуття порожнечі та фрустрації [12, с. 143].

Отже, сучасна проблема як людини, так і суспільства в цілому полягає в байдужому ставленні до самих себе, у втраті почуття самоцінності й унікальності кожного індивіда.

Досить ґрунтовно ця проблема висвітлена в науковому доробку І. Беха. Він уперше вводить в обіг термін “вчинок-чуйність”, під яким розуміє міру причетності однієї людини до життя іншої: її справ, турбот, самопочуття. У здійсненні цього вчинку важливу роль відіграє просторова та психологічна близькість двох суб’єктів. Він найінтенсивніше виявляється внаслідок фізичних чи психологічних негараздів, які переживає одна з особистостей як об’єкт цієї моральної дії. Інша особистість, сприйнявши такий її стан, відповідним чином відгукується на нього.

Погоджуємося із твердженням психолога, що формування у вихованця вчинку-чуйності має розпочинатися з усвідомлення ним необхідності брати участь у розв’язанні проблем інших людей (рідних, однолітків, дорослих), бути причетним до них. Вихованцеві психологічно легше здійснити вчинок-чуйність стосовно людини, яку він любить або якою дорожить. Тож виховання таких почуттів має передувати чуйному ставленню особистості до людей загалом [1, с. 759].

У педагогіці з чуйністю ототожнюються поняття: моральна чутливість, емоційна чуйність, прояви емпатії тощо.

У родинно-сімейній енциклопедії під чуйністю розуміють морально-психологічну рису особистості, яка виявляється в уважному ставленні до людей, здатності жити їх radoщами та турботами, відгуку на їхні проблеми. У ній наголошено, що чуйність може набувати різних форм – від душевної м’якості до моральної сенситивності, поєднуватися з іншими рисами характеру (тактовністю, співпереживанням, альтруїзмом тощо) [7, с. 360].

Нам більше імponує визначення терміна в “Педагогічному словнику для молодих батьків”, згідно з яким “чуйність” – моральна якість, що характеризується уважним, щирим ставленням до людей, готовністю розділити з ними їх труднощі, горе й радість, прийти на допомогу. У словнику відзначено, що потрібно розмежовувати справжню чуйність і спритне врахування людиною емоційного стану іншої людини для досягнення власних егоїстичних цілей [6, с. 342].

Проблема морального виховання була наскрізною в науковій спадщині В. Сухомлинського. На його переконання, справжня людина немислима без добрих почуттів. Виховання починається з формування душевної чуйності, під якою педагог розумів уміння відгукуватися серцем, думками, почуттями на все те, що відбувається в навколишньому світі; загальний фон гармонійного розвитку, на якому будь-яка людська якість – розум, працьовитість, талант – набуває справжнього змісту, дістає найбільш яскраве звучання. Педагог вбачав у чуйності духовну силу, “яка здатна вберегти дитяче серце від огрубіння, озлоблення, жорстокості, байдужості, від безсердечно-тупого ставлення до всього доброго і світлого в житті, насамперед до сердечного, теплого слова... зло в дитячому серці породжується тільки грубістю, байдужістю дорослих” [10, с. 137].

Як наслідок, сенс виховання чуйності в тому, щоб дитина, віддаючи душевну теплоту іншим людям, знаходила в цьому особисту радість. Для

виховання чуйності не потрібно оберігати дитину від переживання страждань, горя, турбот іншої людини. Лише так вона навчиться піклуватися про долю тих, хто потребує співчуття та допомоги.

У роботі, присвяченій моральному вихованню дітей у сім'ї, С. Варюхіна підкреслює, що чуйність є певною мірою показником розвитку всіх моральних почуттів, повноцінності духовного світу людини. Без цієї моральної якості неможливо виховати співчуття, жалість, співпереживання. При вихованні чуйності обов'язковими є ненав'язливість, м'якість, взаєморозуміння. Словесний контакт, на її думку, повинен підкріплюватися духовним контактом [2, с. 76]. Неточним видається саме визначення поняття, за яким чуйність – це здатність зрозуміти психологічний стан іншої людини, її настрої, переживання, радість або біль [2, с. 21–22]. Адже це визначення занадто звужене й зводиться, по суті, до емпатії.

С. Мельничук, Т. Довга вважають, що чуйність, або чутливість, – це щире ставлення до інших людей, допомога з власної ініціативи. Ця моральна якість є одним з критеріїв вихованості культури поведінки. Ми не поділяємо їхньої думки, що чуйність є складовою уважності [5, с. 65], оскільки це припущення нічим не підкріплене.

У педагогічних працях побутує думка, що гарне ставлення тільки до своїх близьких, родичів ще не показник справжньої доброти, ширості, чуйності людини. Істинна доброта – це доброта до всіх, хто знаходиться поряд з людиною в житті.

Дуже важливо навчати дитину співчувати не тільки в біді та горі, а й виховати в ній здатність розділити з людиною її радість. Адже прослідковується така тенденція, що осіб, які можуть поспівчувати горю іншому, набагато більше, ніж тих, хто вміє по-справжньому радіти успіхам, щастю тієї самої людини. Останнє доступне тільки тим, у кого чужа радість не викликає заздрощів.

Глибокий аналіз цього особистісного утворення знаходимо в дисертаціях як українських, так і російських дослідників. Розвиток чуйності старшокласників досліджувала Г. Свідерська, яка не лише дала визначення цього поняття, а й виділила його структурні компоненти. На її думку, чуйність – морально-психологічна якість особистості, що характеризує ставлення людини до інших людей і виявляється в емпатійності (здатності людини безпосередньо відчувати психологічний стан іншого та адекватно відгукуватись на нього, намагаючись полегшити або розділити його через вияв співчуття та співпереживання), доброзичливості (здатності людини виражати добре ставлення, приязнь), тактовності, ввічливості (умінні поводитися з іншими обережно, не ображаючи та не принижуючи їхньої гідності, виявляти люб'язність, чемність, дотримуватись суспільних правил поведінки) та турботливості, надання практичної допомоги (уважності до потреб інших людей, прояву піклування про них) [8, с. 17].

Емоційній чуйності присвячена праця О. Шовкомуд. На її думку, це моральна властивість особистості, яка виявляється в процесі відчування, розуміння емоційного стану іншої людини через усвідомлення власних пе-

реживань і допомога їй на основі знань способів адекватної поведінки. Дослідниця виділила структуру емоційної чуйності у вигляді логічного ланцюга: “відчуваю” – “розумію” – “знаю як діяти” – “допомагаю” [13, с. 6–7].

Проблемі моральної чуйності присвячені наукові дослідження в зарубіжній психології. Дж. Дан дослідив взаємозв'язок між ставленнями дитини до допустимості поганих вчинків, скоєних друзями, та їх виправданям, враховуючи індивідуальні відмінності їх соціально-когнітивної сфери, характеристики темпераменту та сімейного стану. У ході дослідження було опитано 128 дітей віком від 5 до 7 років (64 пари друзів) з різних соціальних прошарків про конфліктні ситуації між друзями, про розуміння емоційного стану інших. Це дало змогу з'ясувати, що чуйність не залежить від рівня освіти батьків та їх соціального становища. Що стосується гендерних відмінностей у вивченні порушеної проблеми, то дівчата частіше, ніж хлопчики, її виявляють не лише перед близькою подругою, а й не соромляться виявити емпатійні прояви та розуміння й до хлопчиків [14].

Таким чином, чуйність – моральна якість, яка формується в діяльності у справах і вчинках, а не успадковується від батьків і не передається за допомогою вербальних засобів. Вона починається з відчуття й розуміння психологічного стану іншої людини, виявляється в емпатійності, тактовності та щирій допомозі.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що виховання чуйності в дітей молодшого шкільного віку не було предметом окремого дослідження й лишилося поза увагою науковців. Це актуалізує вивчення цієї проблеми.

Дослідження психологів (І. Бех, А. Венгер, Г. Костюк, Я. Коломінський) свідчать, що для дітей цього віку характерна рухлива активність, готовність до дії. Педагогічно правильно спрямована така діяльність стає для них джерелом не тільки знань і вмінь, а й досвіду моральної поведінки.

Науково встановлено, що для молодшого шкільного віку характерними є такі психологічні особливості: підвищена чутливість до сприйняття зовнішніх впливів, неупередженість при контакті з довкіллям, високий рівень узагальнень, довільність психічних процесів, розвиток самоконтролю. Однак поряд із гуманними якостями такою самою мірою формуються й морально несхвальні риси. Діти цього віку часто засмучуються, читаючи про горе казкових героїв або переглядаючи пригодницький фільм, водночас іноді виявляють дивну черствість і байдужість до справжнього горя, яке сталося в сім'ї.

Не слід також забувати, що саме в цей період життя відбувається зміна соціальної позиції. Дитина стає членом шкільного колективу, що впливає на характер і зміст її емоцій. Так, саме через ці зміни в молодших школярів простежується також тенденція співчутливого налаштування на дорослих і водночас досить агресивного ставлення до однолітків.

Для виховання чуйності найбільш сприятливий молодший вік: маленькі діти особливо чутливо реагують на горе інших людей. Оскільки в навколишньому житті завжди є горе, турботи, страждання, учитель, уміло

розповідаючи про це, завжди може створити в дитячій уяві яскраві картини, що впливають на почуття маленьких слухачів [10, с. 188].

Підтвердження того, що в дітей молодшого шкільного віку необхідно виховувати чуйність, знаходимо й у емпіричних дослідженнях.

Вивчаючи стан емоційного ставлення учня початкових класів до однокласника, В. Галаніна доходить висновку, що на вербальному рівні, у гіпотетичній ситуації, молодші школярі частіше виражають готовність дотримуватись моральної норми взаємодопомоги. При цьому емоційне ставлення до особи, якій потрібна була допомога, не впливало на виконання або невиконання моральної норми.

Реально ж цю норму дотримувалися набагато рідше, ніж вербально. Тільки третя частина опитаних допомогла іншій особі. У ході дослідження було виділено таку цікаву тенденцію: діти з благополучних сімей часто відмовляють у допомозі іншим, як у плані уявлень і знань про моральну норму, так і в плані її реалізації в поведінці [3, с. 47].

**Висновки.** Отже, проаналізувавши наукові праці, можна зробити такі висновки: хоча не існує чіткого визначення чуйності (іноді зводиться лише до емпатії або дається занадто широке формулювання), однак учені єдині в думці, що ця моральна якість є складовою культури поведінки й виступає регулятором суспільних відносин; найбільш чутливим у вихованні моральних якостей, а надто чуйності, є молодший шкільний вік.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження під поняттям “чуйність дітей молодшого шкільного віку” ми розуміємо моральну якість особистості, яка включає в себе знання дитини про моральні норми, які базуються на емпатійних проявах (співчутті, співпереживанні, співраді тощо), тактовності та турботливості; здатність входити в стан іншої людини через усвідомлення власних переживань, реалізацію чуйності в повсякденній поведінці без впливу зовнішнього середовища.

### Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості : [підручник] / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2008. – 818 с.
2. Варюхина С.И. Истоки доброты: Беседы о нравственном воспитании детей в семье / Светлана Иосифовна Варюхина. – Мн. : Полымя, 1987. – 128 с.
3. Галанина В.В. Эмоциональное отношение к сверстнику как фактор, влияющий на выполнение нормы взаимопомощи в младшем школьном возрасте / В.В. Галанина // Инновации в образовании. – 2002. – № 6. – С. 35–50.
4. Добрынина В.И. Беседы по марксистско-ленинской этике / В.И. Добрынина, Ю.И. Смоленцев. – М. : Просвещение, 1980. – 240 с.
5. Мельничук С.Г. Виховання культури поведінки молодших школярів : посіб. [для студ. пед. ф-тів та вчителів почат. кл.] / С.Г. Мельничук, Т.Я. Довга. – К., 1998. – 84 с.
6. Педагогічний словник для молодих батьків. – К. : ДЦССМ, 2002. – 348 с.
7. Родинно-сімейна енциклопедія / авт. кол. В.М. Благінін, Ж.І. Белкіна та ін. ; за заг. ред. Ф.С. Арвата та ін. – К. : Богдана, 1996. – 438 с.
8. Свідерська Г.М. Психолого-педагогічні чинники розвитку чуйності у ранньому юнацькому віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата психол. наук : 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Г.М. Свідерська. – К., 2009. – 23 с.

9. Словарь по этике / под ред. И.С. Кона. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1983. – 445 с.
10. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа / В.О. Сухомлинський // Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 4. – 640 с.
11. Тлумачний словник сучасної української мови: Загальноживана лексика: близько 60 тис. слів / за заг. ред. проф. В.С. Калашника. – Х. : ФОП Співак Т.К., 2009. – 960 с.
12. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. – М. : АСТ-ЛТД, 1998. – 568 с.
13. Шовкомуд Е.А. Воспитание эмоциональной отзывчивости у младших школьников : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : 13.00.01 “Теория и история педагогики” / Е.А. Шовкомуд. – М., 1990. – 17 с.
14. Dunn J. Moral sensibility, understanding others, and children’s friendship interactions [Електронний ресурс] // *Developmental Psychology*. – 2000. – Vol. 18. – June, № 2. – P. 159–177. – Режим доступу: <http://www.ingentaconnect.com/content/bpsoc/bjdp>.

ЗАВОРОТНА Я.В.

## **ІННОВАЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІМ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ**

Поява різноманітних типів освітніх закладів, гуманізація та демократизація освіти визначають потребу в удосконаленні внутрішнього управління загальноосвітнім навчальним закладом. В умовах конкуренції навчальні заклади шукають нові засоби, організаційні форми та методи освітньої діяльності школярів. Школа потребує нових підходів до управління, оскільки змінюється спектр функцій, принципів, методів і прийомів управлінської діяльності.

Проблеми управління освітніми та професійними навчальними закладами завжди була предметом численних філософських, соціологічних і психолого-педагогічних досліджень. Так, відомі теоретичні дослідження загальних проблем управління В.Г. Афанасьєва, О.А. Дейняка, Ю.А. Тихомирова та ін. Різні аспекти управління, що пов’язані з оптимізацією навчального процесу, розглядаються в працях С.І. Архангельського, Ю.К. Бабанського, Н.Ф. Талізінної та ін.

Результати педагогічних досліджень вітчизняних учених (В.О. Бондар, В.С. Бонгаріна, Л.О. Даніленко, Л.М. Калініна, В.В. Олійник, В.С. Пікельна, Є.М. Павлютенков, Т.М. Сорчан та ін.) свідчать, що управлінська діяльність керівника загальноосвітнього навчального закладу в сучасних умовах є поліфункціональною, полідіяльнісною та професійною, її зміст виходить за межі педагогічних знань і включає багато сучасних теорій традиційного набору знань і вмінь, що зазвичай характерні для будь-якої управлінської діяльності. Необхідні ще й уміння передбачати труднощі, виявляти проблеми, приймати обґрунтовані управлінські рішення, співпрацювати та координувати як власну діяльність, так і діяльність підлеглих, оперативно реагувати на мінливі умови функціонування об’єкта управління. Усе це забезпечує, з одного боку, режим функціонування, а з іншого – розвиток школи й вимагає створення нових організаційних структур управління, нових управлінських функцій.

Однак інноваційне управління освітнім закладом досі не стало предметом спеціального дослідження. Як правило, проблеми управління функ-